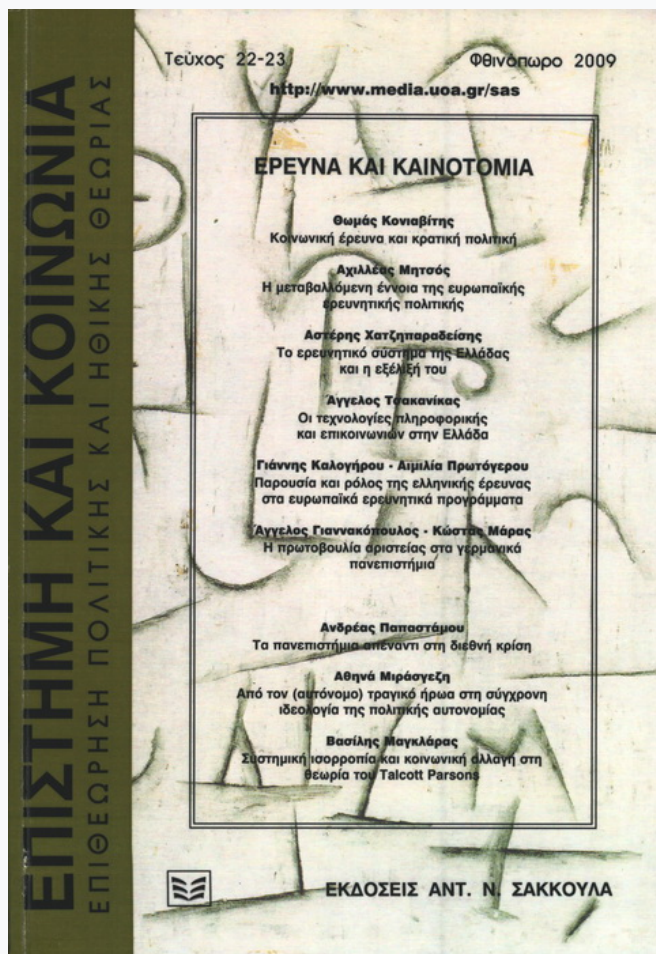

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 23 (2009)

Τόμ. 22-23 (2009): Έρευνα και Καινοτομία

Γιάννης Κωνσταντινίδης, Νίκος Μαραντζίδης & Τάκης Παππάς (επιμ.). Κόμματα και πολιτική στην Ελλάδα: Οι σύγχρονες εξελίξεις

Νάσος Ρουσιάς

doi: [10.12681/sas.10335](https://doi.org/10.12681/sas.10335)

Copyright © 2016, Νάσος Ρουσιάς

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ρουσιάς Ν. (2016). Γιάννης Κωνσταντινίδης, Νίκος Μαραντζίδης & Τάκης Παππάς (επιμ.). Κόμματα και πολιτική στην Ελλάδα: Οι σύγχρονες εξελίξεις. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 23, 259–264. <https://doi.org/10.12681/sas.10335>

‘αναζήτησης βιογραφικών λύσεων σε κοινωνικώς παραγόμενα προβλήματα’. Η δε συμβολή των δύο τελευταίων κεφαλαίων είναι κρίσιμη στην εξαγωγή της παραπάνω ερμηνείας αφού η έννοια της αγάπης αποδεσμεύεται με επιδέξιο τρόπο από τη μονολογική αντίληψη του ‘συντρόφου’.

Ο Bauman γενικεύει ίσως, αλλά δεν δημαγωγεί. Ενδεχομένως και εδώ να αναπαράγει την εικόνα μιας ασυνεχούς ρευστής εποχής σε σχέση με την πρότερη νεωτερικότητα, αλλά οι διαστάσεις της πρώτης γίνονται πλέον ορατές και αντιληπτές από το σύνολο των σύγχρονων διανοητών. Σε κάθε περίπτωση, συμβάλλει και αυτός με τον τρόπο του στην αποδόμηση του μεθοδολογικού μονισμού που καθιέρωσε την πρωτοκαθεδρία στην ενασχόληση με τα ζητήματα της αγάπης, του έρωτα και του σεξ μιας μερίδας μόνο επιστημόνων των ανθρωπιστικών σπουδών.

Στον αντίποδα της παραπάνω παρατήρησης μπορεί να αντιταχθεί η κριτική ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, ο συγγραφέας καταπιάνεται, με τις ευλογίες της μεταμοντέρνας αισθητικής, με γνωστικούς τομείς που χρήζουν ίσως μεγαλύτερης εξειδίκευσης. Το ζήτημα πάντως του διεπιστημονικού προτάγματος είναι μεγάλο και επίμαχο –και οπωσδήποτε ξεπερνά τα όρια μιας σύντομης βιβλιοκριτικής. Εξάλλου, από μια άλλη οπτική γωνία, ενδεχομένως να έχει περισσότερη αξία για τον κριτικό αναγνώστη του *Ρευστή αγάπη* η ανάγκη κατανόησης του μεγέθους του ‘προβλήματος του ερμηνευτικού κύκλου’ σε πολύπλοκα θέματα που συναρτώνται άμεσα με την προσωπική μας βιογραφία, ιδίως όπως αυτό της (ρευστής) αγάπης.

Το βιβλίο αυτό του Bauman προσφέρει τη δυνατότητα για αναστοχασμό και ενασχόληση με το σύνθετο ζήτημα των ανθρωπίνων δεσμών. Προς αυτή την κατεύθυνση, εξάλλου, συντείνει και η πολύ φιλική προς τον αναγνώστη μετάφραση του Γιώργου Καραμπέλα, η οποία δημιουργεί την αίσθηση ότι η αρχική υπόμνηση του συγγραφέα περί απουσίας περιγραφικής λεπτότητας δεν αποτελεί παρά μια τυπική εκδήλωση αβρότητας και ακαδημαϊκού ήθους –χαρακτηριστικά στα οποία ούτως ή άλλως μας έχει συνηθίσει ο πολωνός διανοητής.

Ευάγγελος Λιότζης

Γιάννης Κωνσταντινίδης, Νίκος Μαραντζίδης & Τάκης Παππάς (επιμ.). *Κόμματα και πολιτική στην Ελλάδα: Οι σύγχρονες εξελίξεις*, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 2009, 336 σελ.

Ο συλλογικός τόμος αποτελεί μια αξιόλογη προσπάθεια η οποία καλύπτει ευρύ φάσμα θεμάτων σχετικά με το ελληνικό κομματικό σύστημα. Στόχος των επιμελητών είναι, από τη μία πλευρά, η επίκαιρη ανάγνωση τάσεων και αλλαγών στο πολιτικό πεδίο και, από την άλλη, η σύνδεση της ελληνικής πολιτικής επιστήμης με τη διεθνή βιβλιογραφία. Το αποτέλεσμα είναι αρκετά επιτυχημένο, απόρ-

ροια κυρίως της επιλογής των επιμελητών να προσελκύσουν τη συνδρομή αρκετών νέων σχετικά ερευνητών οι οποίοι προσφέρουν μια φρέσκια ματιά.

Ορισμένα από τα κείμενα του τόμου είναι πραγματικά καινοτόμα, όσον αφορά τόσο τη θεματολογία όσο και τις μεθόδους ανάλυσης που ενστερνίζονται. Είναι επιπλέον σημαντικό το γεγονός πως η πλειονότητα των συντελεστών προσπαθούν να εντάξουν τα ερωτήματά τους σε ένα επίκαιρο θεωρητικό πλαίσιο και τοποθετούν την ανάλυσή τους σε ένα ευρύτερο συγκριτικό πεδίο. Αυτή η συνειδητή συγκριτική προσέγγιση έχει πολλαπλά πλεονεκτήματα: πρώτον, επιτρέπει την εξαγωγή πιο αξιόπιστων συμπερασμάτων καθώς μελετά την ελληνική εμπειρία μέσα σε ευρύτερο χώρο· δεύτερον, φέρνει σε άμεση επαφή τα συμπεράσματα από την ανάλυση παρομοίων ερωτημάτων σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, επιτρέποντας την αντιπαραβολή των εξελίξεων στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Παρά ταύτα, ορισμένα από τα άρθρα έχουν περιορισμένη συνεισφορά, αρκούμενα σε γενικόλογα σχόλια χωρίς θεωρητικό υπόβαθρο. Το γεγονός αυτό, δίχως να ακυρώνει την ουσιαστική συνεισφορά του τόμου στην ελληνική πολιτική επιστήμη, μειώνει τη συνοχή του έργου. Επιπλέον, αποδυναμώνει την προσπάθεια των επιμελητών να δημιουργήσουν ένα ισορροπημένο έργο και υπογραμμίζει μερικές από τις αδυναμίες της πολιτικής επιστήμης στην Ελλάδα, όπως τις περιγράφουν και οι ίδιοι οι επιμελητές στο εισαγωγικό κεφάλαιο. Μια πιο αυστηρή επιλογή άρθρων θα ωφελούσε, κατά τη γνώμη μας, την ποιότητα του τόμου και θα έθετε ακόμη υψηλότερα κριτήρια για παρόμοιες μελλοντικές προσπάθειες.

Όσον αφορά τις μεθόδους ανάλυσης, είναι ενθαρρυντικό ότι αρκετοί συγγραφείς χρησιμοποιούν ποσοτικά δεδομένα, συχνά σε συνδυασμό με ποιοτική ανάλυση. Εν τούτοις, τα περισσότερα άρθρα υστερούν στο εμπειρικό μέρος, ποσοτικό ή ποιοτικό, το οποίο περιορίζεται κυρίως σε περιγραφή των δεδομένων αλλά όχι σε στατιστική ανάλυση. Αυτό συνιστά μειονέκτημα, καθώς για τη διερεύνηση υποθέσεων εργασίας μια απλή αναφορά σε ποσοστά ή σε συντελεστές συσχέτισης δεν είναι αρκετή για τον ταυτόχρονο έλεγχο εναλλακτικών υποθέσεων και την εξαγωγή αξιόπιστων πορισμάτων.

Αδυναμία του τόμου είναι η έλλειψη ορισμένων κρίσιμων θεματικών οι οποίες είναι απαραίτητες για μια πιο ολοκληρωμένη επισκόπηση του κομματικού συστήματος. Φυσικά, αυτό συμβαίνει λίγο-πολύ με όλα τα συλλογικά έργα, προκαλεί ωστόσο εντύπωση η απουσία άρθρων που καταπιάνονται με τους θεσμούς και τη σχέση τους με τα κόμματα. Για παράδειγμα: πώς επηρεάζει το εκλογικό σύστημα και οι συνεχείς αλλαγές του τις στρατηγικές των κομμάτων· ποια είναι η κοινοβουλευτική συμπεριφορά των κομμάτων και η παραγωγή νομοθετικού έργου· πώς θα μπορούσε να επηρεάσει το τρέχον πολιτικό σύστημα μια κυβέρνηση συμμαχίας. Πέραν τέλος από θεσμικά ερωτήματα, περιορισμένο ρόλο, κυρίως

δευτερεύοντα, καταλαμβάνει η ανάλυση των ψηφοφόρων και των προτιμήσεών τους. Ορισμένα άρθρα χρησιμοποιούν δεδομένα από δημοσκοπήσεις ή έρευνες, κανένα όμως δεν θέτει ως κεντρικό ερώτημα τα αιτήματα των ψηφοφόρων ή το επίπεδο ενσωμάτωσής τους στο πολιτικό σύστημα.

Από την άλλη πλευρά, βεβαίως, εξετάζεται πληθώρα σημαντικών θεματικών. Ο τόμος χωρίζεται σε 3 ενότητες: η πρώτη μελετά τα χαρακτηριστικά του κομματικού ανταγωνισμού στην Ελλάδα, εστιάζοντας στις διαιρετικές τομές (Τσατσάνης), την εκλογική γεωγραφία (Σκρίνης) και τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό των κομμάτων (Λευκοφρύδη). Η δεύτερη ενότητα ασχολείται με τις μεταβολές που συντελούνται στο πολιτικό σύστημα. Δύο άρθρα αναφέρονται στον δικομματισμό και τις όποιες αλλαγές διανύει (Τσίρμπας, Βερναρδάκης), ένα ερευνά τις αλλαγές των κομμάτων μετά από εκλογικές ήττες (Ρόρη) ενώ το τελευταίο εξετάζει μία νέα μορφή συμμετοχικότητας μέσω του διαδικτύου (Ζαφειρόπουλος & Βράνα). Τέλος, η τρίτη ενότητα εστιάζει στα κόμματα καθεαυτά, μελετώντας τις αντιδράσεις τους μέσα στο δυναμικό πολιτικό πεδίο. Κάθε άρθρο επικεντρώνεται σε ένα κόμμα (Κωνσταντινίδης: ΝΔ, Παππάς: ΠΑΣΟΚ, Μαραντζίδης: ΚΚΕ, Τσακατικά, Ξεζωνάκης & Μπίστης: ΣΥΝ, Γεωργιάδου: ΛΑΟΣ) εστιάζοντας σε διαφορετικά ερωτήματα κάθε φορά.

Λόγω του μεγάλου αριθμού άρθρων, επιχειρείται εδώ, όπου είναι δυνατόν, μια ομαδοποίηση βάσει της θεματολογίας τους. Το πρώτο άρθρο του τόμου επιχειρεί μια συγκριτική μελέτη των διαιρετικών τομών, αναλύοντάς τις ταυτόχρονα σε Ελλάδα και Ευρώπη. Ο Μάνος Τσατσάνης, στηριζόμενος στην ποσοτική ανάλυση του European Social Survey [ESS] προσπαθεί να εντοπίσει τις σημαντικές διαιρετικές τομές στην Ελλάδα: βρίσκει δε πως μόνο η τομή κοσμοπολιτισμού-εθνοκεντρισμού είναι σημαντική σήμερα. Ενδιαφέρουσα είναι η απουσία πόλωσης στον άξονα Αριστερά-Δεξιά, την οποία ερμηνεύει ως απόρροια της γενικότερα αριστερόστροφης τάσης που υπάρχει στην ελληνική κοινωνία. Αυτό πηγάζει και από τη σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες του ESS, όπου γίνεται σαφές πως η Ελλάδα έχει τις χαμηλότερες νεοφιλελεύθερες προτιμήσεις, ενώ παράλληλα οι διαφορές στις προτιμήσεις εργοδοτών και εργατών είναι σχεδόν μηδαμινές. Ανάμεσα στα προτερήματα του άρθρου είναι η χρήση στατιστικών μεθόδων και η συγκριτική του διάσταση: θα επωφελείτο, ωστόσο, από μια λεπτομερέστερη ανάλυση των κοινωνικών φορέων των διαιρετικών τομών στην Ελλάδα.

Στο επόμενο άρθρο ο Σταύρος Σκρίνης μελετά την εκλογική γεωγραφία σε τέσσερις διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις. Εντοπίζει διαφορές στην εκλογική συμπεριφορά αστικών και αγροτικών περιοχών καθώς και μεταξύ ηπειρωτικών και νησιωτικών. Τα αποτελέσματα της έρευνας είναι ενδιαφέροντα αλλά, όπως αναγνωρίζει και ο ίδιος ο συγγραφέας, περιορίζονται σε μια απλή καταγραφή

και όχι στη διερεύνηση των αιτιών τους. Ο Σκρίνης θα μπορούσε να ερευνησει σε περισσότερο βάθος κατά πόσον οι γεωγραφικές και δημογραφικές διαφοροποιήσεις που εντοπίζει είναι πάγιες ή παροδικές, καθώς και να προσφέρει ορισμένες υποθέσεις εργασίας για τα αίτια τους.

Στο τελευταίο άρθρο της πρώτης ενότητας, η Ζωή Λευκοφρύδη, εκκινώντας από τη υβριδική θεωρία των Harmel και Janda, μελετά την επίδραση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις διαδικασίες αλλαγής των πολιτικών κομμάτων. Το άρθρο έχει ενδιαφέρουσα θεωρητική προσέγγιση και προσφέρει μια νέα σκοπιά ανάλυσης αλλαγών στα πολιτικά κόμματα. Παρά το πολύ ισχυρό θεωρητικό του υπόβαθρο, το εμπειρικό τμήμα θα μπορούσε να αναπτυχθεί περισσότερο. Μια διεξοδικότερη ανάλυση των στρατηγικών των ελληνικών κομμάτων σε σχέση με την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση θα βοηθούσε την εξαγωγή συμπερασμάτων, όπως επίσης και η σύγκρισή τους με αντίστοιχα ευρωπαϊκά κόμματα.

Η δεύτερη ενότητα ξεκινά με δύο άρθρα που ασχολούνται με το ίδιο ζήτημα: την υποχώρηση του δικομματισμού και τα νέα δεδομένα του ρευστού πολιτικού συστήματος. Ο Γιάννης Τσίρμπας αναζητά ποιοι ψηφοφόροι απομακρύνθηκαν από τα μεγάλα κόμματα και γιατί, ενώ ο Χριστόφορος Βερναρδάκης προσπαθεί να εντοπίσει τα χαρακτηριστικά των υποστηρικτών του δικομματισμού. Ο δεύτερος, χρησιμοποιώντας δημοσκοπικά δεδομένα, περιορίζεται σε μια καταγραφή του νέου φαινομένου· ο πρώτος προτείνει μια πρωτότυπη θεωρία η οποία κατατάσσει τους μετακινούμενους ψηφοφόρους ανάλογα με την πιθανότητα να επιστρέψουν στο κόμμα (ΝΔ και ΠΑΣΟΚ) από το οποίο προήλθαν. Σύμφωνα με τον Τσίρμπα, υπάρχουν τρεις κατηγορίες ψηφοφόρων: οι αποδημούντες, οι παλινοστούντες και οι διεκδικούμενοι, με τους αποδημούντες να αποτελούν περίπου το 1/4 και το 1/6 των μετακινούμενων προς τον ΣΥΡΙΖΑ από το ΠΑΣΟΚ και τη ΝΔ αντίστοιχα. Το φιλόδοξο αυτό άρθρο χρησιμοποιεί διάφορες εμπειρικές μεθόδους· θα ισχυροποιούσε όμως το εμπειρικό του κομμάτι εάν χρησιμοποιούσε probit/logit και multinomial probit/logit για την ανάλυση των χαρακτηριστικών των μετακινούμενων ψηφοφόρων. Πέρα ταύτα, το άρθρο αυτό είναι από τα πλέον ενδιαφέροντα του τόμου, καθώς συνδυάζει μια καινούργια θεωρία με εμπειρικό έλεγχο. Θα ήταν επίσης εξαιρετικά ενδιαφέρον να μελετηθεί η πραγματική εκλογική συμπεριφορά των 'μετακινούμενων' εάν υπήρχαν δεδομένα πάνελ, ως μία άμεση δοκιμή της θεωρίας.

Η Λαμπρινή Ρόρη εξετάζει τις αλλαγές στα κόμματα μετά από εκλογικές ήττες, εστιάζοντας στο γαλλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (PS) και στο ΠΑΣΟΚ. Χρησιμοποιώντας ορθολογική θεωρητική προσέγγιση, εντοπίζει αρκετές ομοιότητες όσον αφορά τις αλλαγές που προωθήθηκαν στα δύο κόμματα· η εφαρμογή τους όμως έγινε με διαφορετικό τρόπο. Μια προέκταση του άρθρου θα μπορούσε να

συμπεριλάβει το Ισπανικό Σοσιαλιστικό Κόμμα (PSOE), το οποίο επίσης έχει αρκετές ομοιότητες με το ΠΑΣΟΚ. Σε αντίθεση με το PS, το PSOE δεν έχει υποστεί συντριπτική μείωση των δυνάμεών του και συνεχίζει να αποτελεί έναν από τους δύο ρεαλιστικούς διεκδικητές εξουσίας. Επίσης, σε άμεσο παραλληλισμό με το ΠΑΣΟΚ, το PSOE έχασε δύο διαδοχικές εκλογικές αναμετρήσεις μετά από εκτεταμένη παραμονή στην εξουσία. Τα χαρακτηριστικά αυτά θα επιτρέψουν μια πιο πλούσια ανάλυση και πιθανόν να καταδείξουν επιπλέον παράγοντες που συντελούν στην οργανωτική αναδιάρθρωση κομμάτων εξουσίας μετά από εκλογικές ήττες.

Στο τελευταίο άρθρο της δεύτερης ενότητας ο Κώστας Ζαφειρόπουλος και η Βασιλική Βρανά ασχολούνται με έναν νέο χώρο στην πολιτική επιστήμη, την χρησιμοποίηση πολιτικών ιστολογίων [blogs]. Το άρθρο είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον καθώς πραγματοποιεί μια πρώτη καταγραφή της έκτασης και των θεμάτων των πολιτικών ιστολογίων μελετώντας την περίοδο των εκλογών για την ανάδειξη αρχηγού στο ΠΑΣΟΚ, το φθινόπωρο του 2007. Θα ήταν ενδιαφέρον να ερευνηθεί κατά πόσον τα ιστολόγια είχαν σημαντική απήχηση στους ενεργούς πολιτικά πολίτες και κατά πόσον και με ποιον τρόπο επηρέασαν τη δημιουργία απόψεων κατά την προεκλογική περίοδο. Εάν υπήρχε η δυνατότητα καταγραφής της επισκεψιμότητας των ιστολογίων θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε καλύτερα τα θέματα τα οποία τράβηξαν την προσοχή των πολιτών.

Η τρίτη ενότητα αφιερώνει ένα άρθρο για κάθε κόμμα. Δύο άρθρα διενεργούν μια ανάλυση περιεχομένου των προγραμματικών λόγων της ΝΔ και του ΣΥΝ. Ο Γιάννης Κωνσταντινίδης χρησιμοποιώντας τα προγράμματα της Νέας Δημοκρατίας καταγράφει τις αλλαγές που υπέστη ο λόγος της μεταπολιτευτικά και την κατατάσσει στα χριστιανοδημοκρατικά κόμματα της Δυτικής Ευρώπης. Και αυτό το άρθρο θα ωφελείτο εάν η ανάλυση συμπεριλάμβανε και την ουσιαστική παραγωγή πολιτικής στο κοινοβούλιο, ειδικά κατά τις περιόδους που η ΝΔ ήταν στην κυβέρνηση. Το ενδιαφέρον μέσα από μια τέτοια σύγκριση είναι πως οι τρεις περίοδοι που η Νέα Δημοκρατία κυβέρνησε συμπίπτουν χρονικά με τις περιόδους όπου ο προγραμματικός της λόγος είχε αλλάξει.

Το άρθρο των Τσακατίκα, Ξεζωνάκη και Μπίστη μελετά τη σχέση μεταύλιστικών και οικονομικών αιτημάτων στα προγράμματα του ΣΥΝ. Κατά τη δεκαετία του 1990, ο ΣΥΝ προτάσσει κυρίως μεταύλιστικά αιτήματα, όπως η προστασία του περιβάλλοντος και ο φεμινισμός, ενώ ύστερα από το 2000 εξισοροποιούνται τα οικονομικά με τα μεταύλιστικά αιτήματα. Παρά τα ενδιαφέροντα συμπεράσματα του άρθρου, οι συγγραφείς δεν συνδέουν τις προγραμματικές αλλαγές που παρατηρούνται στον ΣΥΝ με την εκλογική του συγκομιδή καθώς και με τη δύσκολη μάχη που έδινε για να μπει στο κοινοβούλιο. Πώς επηρέασε αυτή η πολιτι-

κή μάχη τον προγραμματικό λόγο του; Συνδέεται η στροφή του ΣΥΝ σε πιο ισορροπημένα προγράμματα με την αλλαγή της εκλογικής του απήχησης;

Ο Τάκης Παππάς εστιάζει στο ΠΑΣΟΚ και παραθέτει τέσσερις θεωρίες για τα αίτια των εκλογικών ηττών του. Αναλύοντας κάθε μία, αναδεικνύει τις αδυναμίες τους και τις ανασυνθέτει σε ένα πιο ολοκληρωμένο θεωρητικό πλαίσιο. Το συμπέρασμα του είναι πως μόνο εάν το ΠΑΣΟΚ αποκτήσει έναν ισχυρό αρχηγό ο οποίος θα ελέγξει το κόμμα και θα επιβάλει ένα νέο ιδεολογικό πρόγραμμα θα καταφέρει να κερδίσει στις εκλογές. Το πρόβλημα που εντοπίζεται στη συνθετική προσέγγιση του Παππά είναι πως αφήνει εκτός ανάλυσης τη συμπεριφορά του υπόλοιπου κομματικού συστήματος, του οποίου οι στάσεις επηρεάζουν και επηρεάζονται από αυτές του ΠΑΣΟΚ. Έτσι, οι συνθήκες που παραθέτει μπορούν να χαρακτηρισθούν ικανές αλλά όχι αναγκαίες για την ανάκτηση της εξουσίας.

Ο Νίκος Μαραντζίδης περιγράφει τις στρατηγικές του ΚΚΕ μετά το 1991. Κατά τον συγγραφέα, το ΚΚΕ στην περίοδο μετά την πτώση του ανατολικού μπλοκ εφαρμόζει μια τακτική κοινωνικής διαμαρτυρίας, έχοντας ως αρχικό στόχο την επιβίωσή του. Όπως και με τον Παππά όμως, η ανάλυση του Μαραντζίδη δεν λαμβάνει υπόψη της την επιρροή των άλλων κομμάτων της Αριστεράς, και κυρίως του ΣΥΝ μετά την εκλογή Αλαβάνου, στις πολιτικές επιλογές του ΚΚΕ.

Τέλος, η Βασιλική Γεωργιάδου προσπαθεί να κατατάξει τον ΛΑΟΣ ως κόμμα και να εντοπίσει τη σχέση του με τη ΝΔ. Το ενδιαφέρον στοιχείο που εντοπίζει η συγγραφέας είναι πως τα εκλογικά κέρδη του ΛΑΟΣ δεν περιορίζονται μόνο όταν έχει απώλειες η ΝΔ αλλά προέρχονται και από το ΠΑΣΟΚ. Αυτό, σύμφωνα με τη Γεωργιάδου, καταδεικνύει πως ο ΛΑΟΣ είναι ένα κόμμα διαμαρτυρίας πράγμα που επιβεβαιώνεται και από τις ομολογίες των ψηφοφόρων του. Παρά ταύτα, το άρθρο υπολείπεται μιας ανάλυσης των πολιτικών του ΛΑΟΣ. Επικεντρώνεται στις στρατηγικές της ΝΔ έναντι του ΛΑΟΣ και στα χαρακτηριστικά των ψηφοφόρων του, αλλά αφήνει κενό το ερώτημα του πώς ο αυτός τους προσελκύει. Πού επικεντρώνει ο ΛΑΟΣ τον προγραμματικό του λόγο ούτως ώστε να κερδίζει ψήφους; Επίσης, ποια η σχέση των στρατηγικών προσέλκυσης ψηφοφόρων του με τον 'εθνολαϊκισμό' του ΚΚΕ;

Εν κατακλείδι, και παρά τις επιμέρους παρατηρήσεις, η προσπάθεια των επιμελητών είναι αξιόπαινη, καθώς προσφέρει μια νέα οπτική για το μεταλλασσόμενο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Οι αναγνώστες θα βρουν τον συγκεκριμένο τόμο χρήσιμο και ενδιαφέροντα είτε είναι ακαδημαϊκοί είτε φοιτητές.

Νάσος Ρουσιάς